

ВІСНИК

інформаційний бюлетень

Центру суддівських студій

★ Проблеми розвитку судової практики

Тема номеру: **ВСТУПНА СТАТТЯ**

РЕФЕРАТИ

Шицький І. Б. До питання про судову реформу

Козюбра М. І. Право, правосуддя і політика

Сірий М. І. Забезпечення єдності судової практики - важливий напрямок розвитку правової системи України

Луць Л. А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України

Шевчук С. В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні)

ЗАХОДИ ЦЕНТРУ СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ

Інформація про діяльність Центру суддівських студій

ДО БІБЛІОТЕЧКИ СУДДІ

За фінансової підтримки:

Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації

Тема номеру:

Проблеми розвитку судової практики

3 ВСТУПНА СТАТТЯ

4 РЕФЕРАТИ

■ *Шицький І. Б.* До питання про судову реформу

5 ■ *Козюбра М. І.* Право, правосуддя і політика

6 ■ *Сірий М. І.* Забезпечення єдності судової практики - важливий напрямок розвитку правової системи України

9 ■ *Луць Л. А.* Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України

16 ■ *Шевчук С. В.* Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні)

20 ЗАХОДИ ЦЕНТРУ СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ

■ Інформація про діяльність Центру суддівських студій

23 ДО БІБЛІОТЕЧКИ СУДДІ

Українське судочинство вже друге десятиріччя знаходиться в процесі реформування. До цього часу всі спроби створити ефективну судову систему не увінчались успіхом. Така ситуація пояснюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними причинами.

Впровадження в національну правову систему новітніх теоретичних уявлень щодо місця та ролі суду в демократичному суспільстві потребує втілення в професійне праворозуміння суддів сучасних ціннісних орієнтирів, опрацювання на рівні національної практики позитивного зарубіжного досвіду та власного доробку.

Реформування українського правосуддя не може здійснюватися без активної участі самих учасників процесу реформування: суддів, зокрема, та судової влади, загалом. Але тільки сьогодні можна говорити про часткове перевтілення системи судів різного рівня в дійсно судову владу.

Останнім часом перманентно виникають конфлікти між судовою та іншими гілками влади, в тому числі стосовно питань подальшого реформування українського судочинства. В значній мірі ці конфлікти пояснюються не стільки суб'єктивними позиціями деяких політиків та представників судової влади, скільки об'єктивним процесом перерозподілу владних повноважень в державі.

Практично йде мова про два питання: перше – чи існують межі судового розсуду; друге – чи мають судді право брати участь в формуванні та реалізації державної правової політики (при наявності заборони на їх участь в політичній діяльності).

Дискусія щодо судового розсуду обумовлена суперечками про місце та роль судових органів в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Якщо існуюча національна правова система дозволяє суддям при розгляді конкретних судових справ приймати рішення, що базуються не тільки на законі, але і застосовувати конституційні норми прямої дії, аналогії закону та права, загальні правові принципи тощо, то об'єктивно перед судовою владою починають поставати питання щодо можливої участі в процесі нормотворчості, хоча б і не у формальному сенсі.

Незважаючи на позицію більшості вітчизняних теоретиків права щодо неможливості суддівського нормотворення як такого, необхідність правового регулювання всіх суспільних відносин, навіть при відсутності відповідних законодавчих норм, вимагає від суддів активної позиції в “пошуках права”. Загальноєвропейські процеси

зближення англо – саксонської та романо – германської систем права та, особливо, діяльність Європейського суду з прав людини також підштовхують суддів до більш широкого охоплення правових норм та принципів у намаганні досягнути справедливого судового рішення. При цьому це питання має значно ширше значення.

Невипадково саме на сучасному етапі розвитку національної правової системи в Україні розпочинаються професійні дискусії стосовно можливостей існування в якості джерела права судового прецеденту, визначення ролі судової влади в формуванні та реалізації правової політики держави, механізмів формування однакової судової практики, нового визначення ролі Верховного Суду України у спрямуванні процесів правозастосування.

Всі ці питання охоплюють важливий процес українського державотворення – становлення судової системи в якості окремої гілки державної влади.

22 грудня 2005 року в м. Києві відбувся науково-практичний семінар на тему: “Проблеми розвитку судової практики та перспективи становлення судового прецеденту в Україні”. В цьому номері Віснику ми презентуємо Вам думки учасників цього семінару і розуміємо, що представлені ними позиції не охоплюють весь спектр існуючих підходів.

Дискусія ще тільки починається...

*Андрій Алексеєв,
заступник директора
Центру суддівських студій*

Будемо дуже вдячні, якщо Ви та Ваші колеги долучитесь до роздумів щодо нових поглядів на місце та роль судової влади в суспільстві.

В цьому випуску Ви знайдете анкету, яку ми просимо заповнити та направити до Центру суддівських студій (01030 м. Київ, вул. М. Коцюбинського, 12).

До питання про судову реформу

Закладені в Конституції України 1996 року загальні засади були достатні для повного врегулювання суспільних відносин, але перешкодою цьому стало звуження на конституційному рівні компетенції законодавчої, виконавчої та судової влад до меж, коли їх сукупна компетенція не може охопити регуляторною дією всіх відносин, які витікають з природи і завдання держави.

Таке становище цілком відобразилося і на судовій владі.

Правильні по суті принципи верховенства права, торжества закону, судового контролю за всіма сферами праввідносин вимагали свого послідовного втілення в законодавстві про судову владу з метою досягнення справедливості. Практика ж пішла шляхом абсолютизації форм діяльності суду і гарантування їх інституційної непорушності.

Таким чином процедурно-церемоніальні форми підмінили собою зміст судочинства і його мету.

Реально такий стан судустрою призвів до втрати єдності у застосуванні законів, сепаратизації судової системи до рівня окремої особи на посаді судді, нищення механізмів суспільного контролю за судовою діяльністю, втрати судового управління, мотиваційного підкорення судочинства явищем суб'єктивного характеру. Інакше – абсолютизація незалежності судді обумовила неприйнятну для суспільства правозастосовчу стихію. Значимість зако-

нів у регулюванні суспільних відносин принижена, а політичні, матеріальні, кар'єристські складові через механізми обслуговування елітних індивідуально-групових інтересів стали домінуючими, що характерно для олігархічної форми правління.

Але незалежність суду в конституційному розумінні означає, що його функціонування поряд із законодавчою і виконавчою владою характеризується взаємодією у рамках єдиної державної влади. Відсутність відносин субординації між ними вимагає підсилену самостійну відповідальність у рамках судової влади.

Між тим українська судова система являє собою виключення, оскільки законність на рівнях першої та апеляційної інстанцій забезпечуються на випадковій основі. Діяльність вищих

Діяльність Верховного Суду України повинна бути направлена на вироблення обов'язкових для судів правових позицій і контролю за їх дотриманням не тільки процесуальними, але і організаційними засобами.

інстанцій має обмежений компенсаційний характер, а їх контрольні та організаційно-спрямовуючі функції ампутовані "реформою" 2001 року. За таких умов рівність усіх перед законом є фікцією, оскільки кожен суддя для кожного громадянина дає самостійне і окреме тлумачення одного закону, чим визначається хаос у правозастосуванні. Верховний Суд України не отримав повноважень найвищого судового органу і не може забезпечити необхідного впливу на правозастосування. Його рішення для судів тільки рекомендаційні.

Судове управління безсистемно поділено, відповідальність суддів через розмитість критеріїв оцінки їх професійної діяльності і невмотивовану ускладненість процедур унеможливлена, керівники судів позбавлені функцій контролю дотримання судових процедур та відповідальності за організацію судової діяльності і реальних повноважень закон їм не надавав.

Додавши сюди бачення спеціалізації судів як способу множення судових установ і посад, а не як вимоги жорсткого підходу до кваліфікації суддів і суворої відповідальності за професійність у їх діяльності, можна отримати відповідь на питання про причини значного поширення беззаконня.

В такий ситуації видається необхідним вдосконалити структуру судових органів та їх функцій, підкорити суди завданню законного вирішення справ на основі змагальності і правової впевненості шляхом забезпечення єдності у застосуванні норм права, поєднанні незалежності суддів у вирішенні справ з фактичною відповідальністю за незаконні рішення і дії.

Апеляційне та касаційне провадження, зберігаючи функцію компенсації порушення закону судом, повинні набути контрольно-попереджувального значення.

Діяльність Верховного Суду України повинна бути направлена на вироблення обов'язкових для судів правових позицій і контролю за їх дотриманням не тільки процесуальними, але і організаційними засобами. Попередити помилку, створити правові умови для законного вирішення справи, спрямувати судову діяльність – це завдання найвищого судового органу.

Уже в першій інстанції людина повинна спиратися на силу і авторитет Верховного Суду через попереднє рішення про право, а діяльність суддів через цей механізм повинна забезпечувати правову стабільність.

Шицький І.Б.,
голова Судової палати
у господарських
справах Верховного
Суду України

Право, правосуддя і політика

Вирішувати будь-які політичні конфлікти, навіть найгостріші, судді мають виключно правовими засобами, в межах права і через право, блокуючи свої власні політичні симпатії і переконання.

■ Проблема взаємозв'язків права, правосуддя і політики не нова для вітчизняного правознавства. Проте в різні періоди нашої історії до її вирішення застосовувались діаметрально протилежні підходи – від повної політизації судів і фактичного формування політичної юстиції, виразом єдиної політики якої, за словами А. Я. Вишинського, були “придушення і примус”, до намагання вивести правосуддя з-під будь-якого впливу політики, поставивши їх над політикою.

Здавалося б, остання позиція цілком відповідає природі судової влади, яка на відміну від законодавчої і виконавчої мала б бути справді поза політикою. Це нібито підтверджується й частиною другою статті 127 Конституції України, відповідно до якої “професійні судді не можуть належати до політичних партій, брати участь у будь-якій політичній діяльності.”

Проте життя, як відомо, нерідко виявляється набагато складнішим від найблагородніших намірів. Воно свідчить, зокрема, про те, що в процесі пошуку рішень судами політика і право часто настільки тісно переплітаються, що провести між ними жорстку розмежувальну лінію практично неможливо.

■ Слід розрізняти публічну політику і політику, що досить часто пронизує зміст справ, які розглядаються судами і, відповідно, відбиваються на їхніх рішеннях.

Суддям дійсно заборонено бути членами політичних партій (хоч і не у всіх країнах), вони не повинні брати участі у політичних мітингах і демонстраціях, виступати з політичними заявами, публічно підтримувати кандидатів у депутати чи на інші державні посади, а тим більше самим входити (без звільнення з суддівської посади) до виборчих списків політичних партій чи блоків тощо.

Водночас судді не можуть повністю дистанціюватися від політики, перебувати у якомусь політичному вакуумі. І не тільки і навіть не стільки внаслідок власних поглядів суддів (можна заборонити їм членство у політичних партіях, проте примусити їх відмовитися від певних політичних переконань неможливо), а й з інших причин.

Як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід останнього десятиріччя, справи, що стають предметом розгляду судів, дедалі більше політизуються, причому не тільки у сфері публічного, а

й приватного права (наприклад, справи про іноземні інвестиції, реприватизацію та ін.). Особливо політизованими виявляються справи щодо дотримання виборчого законодав-

ства, які останнім часом стали чи не найпопулярнішими.

Рішення судів у справах такого роду набувають політичного значення всупереч волі їх авторів, помітно впливаючи на політичний процес навіть в умовах його більш-менш спокійного розвитку. Тим інтенсивніше суди вимушено втягуються у цей процес у періоди гострих політичних криз, одну з найдраматичніших з яких наше суспільство пережило на рубежі 2004–2005 років. У такі історичні моменти суди виявляються в епіцентрі політики, стаючи її активними суб'єктами. Саме вони в цих ситуаціях часто вирішують долю країни. Таку місію, як відомо, змушений був виконувати Верховний Суд України, ухвалюючи історичні рішення від 3 грудня 2004 р. та 20 січня 2005 р.

■ Вирішувати будь-які політичні конфлікти, навіть найгостріші, судді мають виключно правовими засобами, в межах права і через право, блокуючи свої власні політичні симпатії і переконання. Інакше існує небезпека перетворення суду на придаток інших гілок влади, знаряддя виконання замовлень політичної кон'юнктури. Разом з тим суд в таких ситуаціях не повинен діяти формально, за відомим латинським висловом “Fiat justitia, pereat mundus” – “хай звершиться правосуддя, якщо навіть згине світ”. Він не може нехтувати політичними наслідками ухвалюваного рішення. Адже одним з основних призначень правосуддя є погашення конфлікту, а не його консервація, тим більше роздмухування.

■ Оскільки виборче та інше законодавство, зміст якого має очевидне політичне забарвлення, залишається нині недосконалим і до того ж нестабільним, а судова практика нерідко суперечливою, рішення вищих судових інстанцій по конкретних справах такого роду набувають особливого значення. Вони безперечно мають прецедентну природу.

М.І. Козюбра,
доктор юридичних наук, професор
Національного університету “Києво-Могилянська академія”, суддя
Конституційного Суду у відставці

Забезпечення єдності судової практики – важливий напрямок розвитку правової системи України

Базовим положенням, що спрямовує судову систему на однакове застосування матеріального та процесуального права, є гарантування верховенства права. Його утвердження в практиці правозастосування передбачає дотримання принципів права як в загальному вимірі, так і у випадках застосування окремих правових положень. Саме єдність судової практики, однаковість застосування судами матеріальних та процесуальних норм є неодмінною умовою забезпечення верховенства права в суспільстві.

У відповідності до ст.ст. 39 та 47 Закону України "Про судоустрій України" на Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди покладено завдання з забезпечення

однакового застосування судами законодавства. Однак, утвердження єдності судової практики – це не лише статутна функція касаційної інстанції та не лише внутрішня справа судів, насамперед, це одна із найважливіших складових розвитку правової системи. Остання на

кожному етапі свого формування неодмінно потребує визначеності на рівні окремих норм, принципів та інститутів, на конституційному рівні і на рівні окремих галузей права, визначеності в матеріальній складовій і в процесуальній формі реалізації права. Авторитет має те право, яке однаково розуміється

і застосовується, в першу чергу судами, на всій території країни.

Слід згадати, що метою створення такого зразку стародавнього права як "Руська правда", окрім іншого, було прагнення запровадити на всій території Київської Русі однакове застосування у судах законів та звичаїв. На той час поряд зі звичаєвим правом також діяли князівські устави та уставні грамоти, Церковні устави та Візантійські збірники¹. Різноманітність правових джерел та форм їх застосування, безперечно, суттєво ускладнювало судову практику, а відтак, уповільнювало подальший розвиток права.

Ця згадка виразно підкреслює думку про те, що забез-

печення єдності судової практики – це не лише статутна функція касаційної інстанції та не лише внутрішня справа судів, насамперед, це одна із найважливіших складових розвитку правової системи.

печення єдності судової практики є проблемою всіх часів та всіх етапів історичного розвитку держави і права, є проблемою будь-якої країни та правової системи, її

актуальність зберігається назавжди, і буде зберігатись поки розвивається право. Забезпечення єдності судової практики в національній правовій системі може стати реальністю лише за умови об'єднання зусиль на різних напрямках юридичної та політико-правової діяльності. Це рівною мірою стосується і законотворення, і адміністрування, і правосуддя, при цьому, кожен із перелічених напрямків робить свій внесок у справу однакового застосування правових норм як самостійно, так і у взаємодії з іншими. Зокрема, правова система потребує юридичної визначеності і прогнозованості судових рішень, але останнє може бути досягнуто лише завдяки однозначності й чіткості законодавства. І на цьому варто зробити особливий акцент. Дійсно, у справі забезпечення законності чимало залежить від якості роботи судів, від того, наскільки мінімізовано умови для судових помилок і зловживань. Але, нерідко судова система "виходить із рівно-

...утвердження єдності судової практики – це не лише статутна функція касаційної інстанції та не лише внутрішня справа судів, насамперед, це одна із найважливіших складових розвитку правової системи.

ваги", насамперед, з причини недосконалості й неузгодженості законодавства. І в цьому плані діяльність вищих судів завжди має бути зкореспондованою з процесом

ваги", насамперед, з причини недосконалості й неузгодженості законодавства. І в цьому плані діяльність вищих судів завжди має бути зкореспондованою з процесом

Сірий Микола Іванович, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

законотворення. В центрі такого механізму мають бути висококваліфіковані галузеві експерти-правники. Діяльність таких незалежних експертів з належним досвідом аналітичної, наукової роботи у співпраці з профільними комітетами (комісіями) професійних організацій юристів можуть якісно наблизити правову систему до чистоти правових інститутів, окремих матеріальних і процесуальних норм, що застосовуються в судах. Як суди на касаційному рівні, так і законодавець конче потребують юридичної, висококваліфікованої експертної експертизи.

Як відомо, в усіх без виключення демократичних країнах континентальної Європи доктрина відіграє надзвичайно важливу практичну роль як "неформальне" джерело права. В цих країнах доктрина вельми позитивно впливає і на законодавця, і на судову практику.

В сучасному праві з формально-юридичної точки зору доктрина не визнається джерелом права, і відповідно, не допускається прийняття судового рішення з посиланням виключно на думку авторитетних правників, як це відбувалось у стародавні часи, коли висновки (responso) авторитетних юристів, зроблені за результатами проведених судових експертиз (jus respondendi), прямо враховувались судом, або у часи середньовіччя, коли суди Англії безпосередньо застосовували положення трактатів Гленвіла "Про традиційне право і закони королівства Англії" (друга половина XII ст.) та Бректона "Про традиційне право і закони Англії" (середина XIII ст.)². І до правової доктрини як фактору впливу на судову практику в сучасній Європі має місце дещо неоднорідне ставлення, зокрема, у Франції більша увага суддями надається прикладним аспектам доктринальних пояснень і висновків, а у Німеччині та Італії пріоритет впливу на

суддівську діяльність впевнено утримує академічна наука, представники фундаментальної доктрини, найбільш відомі науковці³. І у країнах, що сповідують французьку традицію, і у країнах, що застосовують німецький підхід, причини звернення суддів до доктрини є однаковими. Вони традиційно пов'язані з випадками виявлення неякісних законодавчих положень, з наявністю не врегульованих нормами права ситуацій, з неузгодженістю правових норм між собою.

Ці ознаки неякісного законодавства мають місце і у вітчизняній правовій системі та може дещо й у більшому вимірі. В Україні, безперечно, суди опосередковано використовують

Тільки через формування в юридичній громаді на основі співпраці судової практики та доктрини чіткого уявлення про чистоту демократичних і правових принципів, інститутів та норм формуються ефективні механізми якісного праворозуміння, без яких неможливе досягнення єдності застосування в судах законодавчих приписів.

допомогу з боку доктрини. Вони користуються правовими позиціями з підручників, коментарів, монографій та наукових статей, термінологічними визначеннями, інколи залучають науковців до проведення у справах науково-правових експертиз і т. п. При цьому, остання формула співпраці доктрини і судової практики активно використовується у сфері конституційної юстиції, хоча її потенціал міг би бути дещо в більшій мірі використаний і в діяльності інших ланок правосуддя.

Тільки через формування в юридичній громаді на основі співпраці судової практики та доктрини чіткого уявлення про чистоту демократичних і правових принципів, інститутів та норм формуються ефективні механізми якісного праворозуміння, без яких неможливе досягнення єдності застосування

в судах законодавчих приписів.

Водночас всі недоліки, пов'язані з "різнобарв'ям" судових рішень, не можна відносити на рахунок виключно законодавчих вад. Суд, застосовуючи положення закону, в тому числі за умови недосконалості останнього, повинен враховувати його цілі й давати таку інтерпретацію, яка відповідала б вимогам правомірності та принципу верховенства права.

Нині нерідко звучать пропозиції щодо запровадження прецедентності судових рішень, насамперед, рішення Верховного Суду України, щодо надання обов'язкової сили роз'ясненням вищих судів. Ця тема в контексті забезпечення єдності судової практики звучить вже три-

валий час, хоча чимало акцентів залишаються в ній неозначеними. Так, насамперед, слід акцентувати увагу на тому, що прецедент як джерело права народжується не "на горі" судової піраміди, а у її "підніжжя". Саме суддя найнижчої інстанції, який розглядає справу, по суті і "народжує" конкретну формулу порозуміння, яка потім шляхом підтвердження її правильності у вищих інстанціях і стає судовим прецедентом. В основі судового прецеденту лежить глибока повага до судді, що визначив, текстуально оформив правовий регулятив, який в подальшому стає на службу правовій системі.

Відповідно, в жодному випадку недопустимо, прагнучи до визначеності судового рішення, "проходити транзитом" першу, а разом з нею і другу інстанцію. Саме такий підхід пропонується шляхом прийняття

процедури, за якою суд першої інстанції у випадку виникнення складнощів у застосуванні правової норми міг би зупинити провадження у справі та звернутись за офіційним роз'ясненням до вищої судової інстанції. У випадку запровадження такого механізму відбудеться порушення права особи на законного суддю (тобто визначений правилами підсудності конкретний суд), а також з впевненістю можна спрогнозувати, що швидко пошириться практика, коли судді будуть в кожній складній ситуації перестраховуватись, і, в решті-решт, стануть відвикати думати над змістом права, вже не кажучи про його верховенство, що гарантується статтею 8 Конституції України. В свою чергу, на верхівці судової системи, в найвищому суді, який буде надавати такі офіційні роз'яснення, станеться надмірне перевантаження, тому що кількість даних звернень буде вельми чисельною, а в ряду дійсно обґрунтованих звернень опиняться тисячі необґрунтованих. В разі ж запровадження яких-небудь "фільтрів" на кшталт президій апеляційних чи вищих спеціалізованих судів, від імені яких мають направляти зазначені подання, обґрунтовано виникне питання про місце цих суб'єктів в системі процесуальних відносин (зокрема, а чи зможе сторона заявляти їм відвід?).

Базовим положенням, що спрямовує судову систему на однакове застосування матеріального та процесуального права, є гарантування верховенства права. Його утвердження в практиці правозастосування передбачає дотримання принципів права як в загальному вимірі, так і у випад-

ках застосування окремих правових положень. Саме єдність судової практики, однаковість застосування судами матеріальних та процесуальних норм є неодмінною умовою забезпечення верховенства права в суспільстві.

Завдання щодо однакового застосування в судах законодавства України має реалізовуватись через запровадження чіткого механізму касаційного перегляду судових рішень. Нині цей механізм тісно пов'язаний з виконанням вищими судами таких функцій як узагальнення судової практики, здійснення аналізу судової статистики, надання нижчим судам на цій основі відповідної методичної допомоги та роз'яснень щодо правильності застосування законодавства.

Зазначена конструкція забезпечення єдності судової практики через аналіз узагальнених судових помилок, напевно, потребує модернізації. В основу сучасного механізму досягнення вказаної мети в демократичних країнах покладається не загальноаналітична робота з значними масивами судових справ, а судові тлумачення по кожній конкретній справі.

Судове тлумачення є обов'язковою складовою всієї судової діяльності як форми правозастосування. Не надати суду право тлумачити означало б відібрати у нього можливість застосовувати закон⁴. Судове тлумачення є обов'язковою складовою діяльності судів всіх рівнів, але якщо місцеві суди вирішують питання як факту, так і права, то суди вищі, касаційні, насамперед, розв'язують питання правильності розуміння і застосування матеріальних та процесуальних норм. Якщо нижчі суди здійснюють тлумачення норм права, зосереджую-

чись на цілях розгляду окремої конкретної справи, то тлумачення касаційної інстанції, що відбувається в порядку касаційного перегляду судових рішень передбачає завжди дві мети, а саме, визначити правову основу для вирішення конкретної справи, і, одночасно, визначити шлях для судової практики у широкому, необмеженому колі подібних правових спорів.

В механізмі досягнення єдності судової практики має бути з максимальною завантаженістю задіяний механізм судового тлумачення на всіх рівнях судової системи, починаючи з місцевого суду, який, розглядаючи справу по суті, має через доступ до зразків судової практики та досягнень юридичної доктрини дати свою правову інтерпретацію правовому спору, яким би складним з фактичної чи юридичної сторони він не був би. А далі при постановці питання про правильність застосування процесуальної чи матеріальної норми у вищих судах судова практика має невідкладно в рамках конкретної правової ситуації, конкретної судової справи йти на невідкладну співпрацю з юридичною доктриною аби кожне рішення касаційного суду було спрямовано не на резолютивну частину щодо скасування чи залишення в силі оскарженого судового рішення, а на розкриття змісту спірної правової норми, на її конкретизацію шляхом судового тлумачення вищою судовою інстанцією.

¹ Российское законодательство X-XX веков. – В 9-ти томах. – Т.1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. Лит., 1984. – С. 134-166

² Аннерс Э. История Европейского права (пер. со швед.)/ Ин-т Европы. – М.: Наука, 1996. – С. 111-112, 201-202

³ Див: Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. – М., 2001. – С. 111-112

⁴ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 1. – Санкт-Петербург: Издательство «АЛЬФА», 1996. – С. 162

Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України

В Україні існує потреба у судових прецедентах як джерелах права. Неякісна система нормативно-правових актів (з прогалинами, дублюваннями, колізіями тощо) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана не тільки забезпечити розгляд справ по справедливості, захист інтересів особи, а й створити цілісну, ефективну судову систему та відповідний механізм захисту спричиняють потребу і у створенні судових прецедентів та визнанні нормотворчих функцій Конституційного Суду України та Верховного Суду України.

Формування сучасного державного апарату України здійснюється відповідно до європейських принципів правової, демократичної держави, зокрема, згідно з принципом розподілу державної влади між законодавчими, виконавчими та судовими органами. Закріплення принципу розподілу

влади у Конституції України стало правовою передумовою не тільки для визнання судової влади важливою складовою єдиної державної влади, рівноцінною з законодавчою та виконавчою, а й для набуття нею ознак самостійної та незалежної гілки влади. А це в свою чергу

вимагало створення стійкої системи судових органів, в яку увійшли Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції; підвищення їх престижу, формування основних властивостей судової влади. Водночас становлення незалежної та самостійної судової влади суп-

роводжується розвитком, поряд з іншими, і нормотворчих її функцій. Здійснення цих функцій пов'язано з безпосередньою участю органів судової влади у розв'язанні загальнодержавних справ, а можливість їх реалізації – з необхідністю визнання за ними права не лише на застосування та тлумачення юридичних норм, але й на їх творення.

І хоча на даний час у вітчизняній юриспруденції відсутній сталий досвід суддівського нормотворення, у юридичній літературі ведуться дискусії про можливість існування в Україні прецедентної форми права, створення судами правового прецеденту.

Щоб з'ясувати питання про наявність необхідних умов для становлення в Україні судового прецеденту як джерела права, доцільно, насамперед, виявити його юридичну природу.

Загальна теорія права судовий прецедент визначає як одну із зовнішніх форм права. Щоправда, коли мова йде про формально-юридичний характер відповідних зовнішніх форм, в яких об'єктивується норма права, то використовується словос-

получення “зовнішня форма (джерело) права”. Хоча, термінами “форма” та “джерело” позначають різні явища. Так, у філології “форма” трактується як зовнішній вираз, вияв явища, а джерело – як основа, вихідне начало; те, що дає початок. У філософії зміст та форма – парні категорії, що характеризують різні сторони одного явища.

Норми права (зміст) фіксуються та виражаються у різних формах. При цьому, зміст – (правило поведінки) визначає форму. Саме форма забезпечує дієвість норми права, дозволяє відмежувати її від інших соціальних регуляторів. Різні способи формалізації та їх фіксації у різних зовнішніх формах породжує різні джерела права.

У юридичних словниках досить поширеним є трактування джерела права як форми фіксації, виразу назовні норми права. Отже, джерела права повинні фіксувати норми права, які, як відомо, є правилами поведінки, що формулюються у вигляді прав і обов'язків суб'єктів, мають загальний характер і є обов'язковими для адресатів. Загальнообов'язковість юридичної норми є визначальною для форми, в

Луць Л.А.,
доктор юридичних наук,
професор Львівського
національного
університету імені Івана
Франка

якій вона об'єктивується, адже базується на формальному волевиявленні правотворчого суб'єкта. Все це дає підстави стверджувати, що зовнішня форма (джерело) права – це спосіб об'єктивації норми права шляхом надання їй загальнообов'язковості.

Судовий прецедент утворюється судовим органом, який, як відомо, спеціальними правотворчими повноваженнями не наділений, на відміну, скажімо, від парламенту. Суд здійснює правосуддя і є одним із органів застосування права, результатом діяльності якого є акти застосування права (рішення, ухвали, вироки тощо).

Разом з цим, судові органи при відсутності нормативно-правової регламентації здійснюють нормотворення, необхідне для розв'язання конкретної юридичної справи. Хоча норма права, створена судом, стає прецедентом лише при розв'язанні наступних аналогічних справ. А в разі багаторазового використання стає джерелом права.

Судовий (правовий) прецедент повинен характеризуватися наступними ознаками:

1) бути формально обов'язковим волевиявленням правозастосовчого суб'єкта (судового органу), який водночас може здійснювати і нормотворчі функції; містити норму чи принципи права;

2) мати письмову та юридичну зовнішню форму виразу, властиву актам суб'єкта нормотворення;

3) виникати при відсутності нормативно-правової регламентації (наявності прогалин);

4) застосовуватися при розгляді аналогічних справ;

5) забезпечуватися державою (державами);

6) поширювати дію лише на суб'єктів та відносини в аналогічних справах;

7) мати обов'язковий харак-

тер, як правило, для суб'єктів застосування права.

Отже, *такий прецедент можна назвати нормативно-правовим і під ним слід розуміти письмовий юридичний акт суду, що містить принципи чи норми права і є загальнообов'язковим при розв'язанні аналогічних справ.*

Як правило, судовий прецедент є класичним джерелом права в англо-американському типі правової системи, де судове нормотворення визнається як юридичною доктриною, так і юридичною практикою. Хоча це не дає підстави визнавати його надбанням лише даної системи. Правовий прецедент (і не лише судовий) виникав і припиняв своє існування в різних правових системах у відповідні періоди розвитку в залежності від різноманітних історично обумовлених причин.

Так, зокрема, в римському праві прецедентне право існувало як преторське право або судова практика. Преторські едикти (як загальнообов'язкові постанови) містили нові норми. Наприклад, принцип цивільного права “догівір укладений представником не породжує безпосередніх наслідків для особи, інтереси якої представляються” (тобто це ті випадки, коли зобов'язання виникають між представником і третім контрагентом) преторський едикт доповнював наступним чином: “крім цього, зобов'язання виникають між особою, інтереси якої представляють та третім контрагентом”.

Преюдиційні (мотивовані науково-правовими засадами) рішення чи судові рішення, що містили нову норму (практика судів) могли набувати обов'язкової сили, тобто значення джерел права.

Так, Імперський конкурсний Статут передбачав до семи видів іпотеки, а судова практика, крім цього, передбачала ще

іпотеку церкви та міста на майно за зобов'язаннями, що виникають із управління; і міста – на майно міських мешканців в забезпечення міських податків. Дотримання судових рішень характерним було і для Середньовіччя.

На думку істориків прецедент мав місце і в українській історії. Вони вважають, що посилення на судові рішення (судову діяльність князів) міститься у Руській Правді, зокрема у ст. 23 Короткої її редакції “Так судив Ярослав, так вирішували і його сини”. Судова практика, що склалася на початку XVIII ст. визначала, наприклад, правоздатними всіх мешканців.

Судовий прецедент в англо-американському типі правових систем з'явився за певних історичних обставин (в перехідний період), зокрема, за відсутності нормативно-правової регламентації (законів та інших нормативно-правових актів) і широко використовується і дотепер, складає основу загального права, яка за своєю природою і змістом є суддівським правом. Так, в англійському праві загальноприйнятим є конституційне положення, що суд не може відмовити у правосудді, якщо ці питання не врегульовані законом. Отже, суд зобов'язаний створити нову норму права, на підставі якої вирішувати справу по суті.

Проте навіть за таких умов не всі суди цього типу можуть створювати судові (нормативно-правові) прецеденти. Так, в Англії, де прецедент є досить формалізованим, його утворюють лише: Палата лордів, Апеляційний та Високий Суд (інші суди прецедентів не створюють), а в США – це Верховний Суд США та Верховні (Апеляційні) Суди штатів. Принцип прецеденту діє по вертикалі, визначаючи, що рішення вищестоящих судів є обов'язковими

для суддів нижчестоящих судів, за юридичною силою вони прирівнюються до закону. Правила судового прецеденту звернені до суддів, які повинні їх дотримуватися. Значна кількість принципів та норм загального права Англії створена суддями і зафіксована у прецедентах. Так, у 1930 р. по справі *Edwards V. A–G Can* винесено рішення комітету Таємної ради, яким до категорії “особа” віднесені не лише чоловіки, а й жінки.

Разом з тим, необхідно відрізнити не тільки інтерпретаційні (правотлумачні) прецеденти та нормативно-правові, а й обов’язкові та переконливі (що не мають обов’язкового характеру). Щодо останніх, рішення про їх застосування приймає суддя.

У юридичній літературі, водночас, підкреслюється, що сталою в наш час у системах загального права є тенденція посилення ролі закону, особливо у сфері публічного права. Відбувається своєрідна конкуренція між судовим прецедентом та законом.

Судові прецеденти відігравали та відіграють важливу роль і в становленні міжнародного права, нових принципів та норм права в конкретних його галузях та інститутах. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду серед джерел права називає судові рішення, як додатковий засіб для визначення правових норм (із застереженням, що міститься у статті 59 Статуту). Водночас, у статті 59 підкреслюється, що “рішення Суду є обов’язковими лише для сторін, які беруть участь у справі і лише по даній справі”. Тобто, в аналогічній справі Суд може врахувати попереднє рішення і використати аргументи чи навіть рішення, але лише за умови, що таке рішення буде сформульоване по новому у даній справі. Отже, судові рішення у міжна-

родному праві розглядають як непрямі, додаткові джерела права, а їх використання в аналогічних справах часто залежить від розсуду суду. Проте, на думку деяких вчених, норми цілої низки міжнародних конвенцій, актів склалися ще в середині ХХ ст. і на сьогодні потребують перегляду та доповнення. Потребують корекції і позиції щодо судових прецедентів.

Особливе місце у правовій системі Ради Європи займають рішення Європейського суду з прав людини. Прецеденти Суду створюються і діють в межах Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та протоколів до неї, засновані на інтерпретації її норм та використовуються у зв’язку з ними. В юридичній літературі висловлюється думка про те, що ці рішення не відповідають класичній доктрині прецедентного права (*case law*) і є більш близькими до континентального поняття “судова практика” (*jurisprudence*). Адже судова практика на континенті тісно пов’язана з діючими джерелами права. Отже, ці рішення є уподібненою, послідовною позицією судів з тих чи інших питань правозастосування. Суд при розв’язанні конкретних справ посилається на попередні рішення, проте він не зобов’язаний дотримуватися їх в обов’язковому порядку.

Суд неодноразово висловлювався з приводу того, що він “не зв’язаний своїми попередніми рішеннями”. Хоча рішення, в яких висловлені правові позиції Суду користуються особливим авторитетом і використовуються Європейським Судом та національними судами як критерії (типові зразки) ефективності застосування конвенційних норм та національних норм права. Вони є своєрідними правовими стандартами уподібненого застосування права. І хоча правові позиції це переважно “практико-

правові” засоби, їх вплив на розв’язання справ є досить вагомим. В юридичній літературі, серед інших, висловлюється також думка, що рішення Європейського суду з прав людини можуть вважатися джерелом міжнародного права.

Уподібнене розуміння та застосування права Європейського Союзу забезпечують Суд ЄС (*Court of Justice*) та Трибунал (суд) першої інстанції. Суд ЄС відіграє важливу роль не тільки у застосуванні та тлумаченні права ЄС, але й у правотворенні. Завдяки його діяльності право ЄС в значній мірі набуло прецедентного характеру. Значну частину прецедентних рішень суду ЄС складають попередні рішення, постановлені в преюдиційному порядку за запитами національних судових органів. Ці рішення не стосуються юридичного спору, який розглядають національні суди. Вони містять роз’яснення (тлумачення) спірних положень права ЄС або визначають дійсність актів вторинного права ЄС. Фактично Суд встановлює критерії, що дозволяють розв’язати спір чи визначити процесуальні умови прийняття позову до розгляду Судом ЄС. Досить часто у рішеннях Суду ЄС фіксуються нові принципи та норми права ЄС, які використовуються як джерело аж до включення їх в нові Установчі договори. Нові норми та принципи створюються шляхом тлумачення діючих нормативно-правових приписів, що містяться у джерелах права ЄС у ході розгляду справи. Так, принцип верховенства права ЄС у свій час не мав відображення в установчих договорах. Він був встановлений рішенням Суду Європейського Співтовариства по справі “*Flaminio Costa V Enel*” 1964 р., в якому Суд зафіксував наступне: “Інкорпорація у правові системи кожної держави-учасниці положень права Співтовариства, а також більш загальних

положень, що виходять як з букви, так і духу Договорів ЄС робить для держав-учасниць неможливим надання пріоритету односторонньому та наступному акту національного права перед системою права, що створена ними на основі взаємності". Цей принцип був підтверджений у наступних рішеннях Суду ЄС, а також інших джерелах права, зокрема, і в Договорі про встановлення Конституції для Європи. Так, у ст. 1–6 констатується, що "Конституція та право, створене інститутами Союзу в ході здійснення наданої йому компетенції за юридичною силою має перевагу щодо права держав-учасниць". А в Декларації до ст. 1–6, яка є додатком до Заключного акту Міжурядової конференції 2003–2004 рр. до Договору, фіксується, що ст. 1–6 відображає існуючу судову практику Суду Європейських Співтовариств та Трибуналу I інстанції. Рішення Суду є обов'язковими для Суду ЄС та Суду першої інстанції, а також для національних судів держав-учасниць. І хоча судова практика в ЄС є самостійним джерелом норм, а суди відіграють специфічну нормотворчу роль

в ЄС (що збережено і Договором про Конституцію для Європи), прецедентні рішення є своєрідним доповненням до діючих джерел права, на основі яких вони приймалися і знаходяться на одному з ними ієрархічному рівні. Водночас Договір про Конституцію для Європи надає перевагу законодавчим актам, зокрема, законам. В цьому проявляється їх подібність з континентальним правом.

У романо-германському (континентальному) типі правових систем, де нормативно-правовий акт є основним джерелом права і з яким ідентифікується сучасна правова система України, збільшується питома вага судових прецедентів. Хоча і дотепер, у правових системах цього типу відсутня як концепція прецедентного права, так і уподібнена практика застосування прецедентних рішень судами. І це не дивно, адже у романо-германському типі правових систем існує концептуально чіткий розподіл між правотворчою, правозастосовною та правотлумачною діяльністю. Більше того, юридична практика століттями

формувався так, що законодавчі положення доповнювалися актами офіційного тлумачення та судової практики, яка формувався в межах діючих джерел права і для їх ефективного застосування.

Акти тлумачення та судова практика створювали та створюють додаткові норми, які доповнюють чинну систему норм. Наприклад, у Нідерландах (де нормотворчі функції судової влади дещо вищі, ніж в інших правових системах континентального права) судові прецеденти, в яких дається інтерпретація положень Конституції, законодавчих актів та міжнародних дого-

ворів, включені до системи джерел права. Хоча використовуються суддями в основному з метою з'ясування змісту законів. Водночас суди не зобов'язані дотримуватися попередніх судових рішень.

В правових системах континентального права судові рішення не зв'язують суддів. Проте, вищі суди, в процесі офіційного тлумачення закону чи у касаційній процедурі, вправі доповнити, уточнити або змінити нечітко сформульовану або створити відсутню норму права. Самостійним джерелом права визнаються і рішення органів конституційного правосуддя (конституційних судів), які створюються у процесі здійснення ними нормотворчих функцій: конкретизації та інтерпретації конституційних норм, а також створення нових правових норм.

Отже, очевидною для романо-германського типу правових систем є тенденція посилення позицій судів в тлумаченні законів, а також потреби у визнанні їх суб'єктами нормотворення поряд з іншими правотворчими суб'єктами.

Ідентично формувалася та формується і судова практика в Україні. Сьогодні для України є характерною тенденція розформалізації системи джерел національного права та формування самостійної судової гілки влади. А це, зокрема, потребує з'ясування питання про можливість суддівського нормотворення, умови функціонування такого джерела права як прецедент, його юридичну природу.

Ці проблеми активно стали обговорюватися після створення Конституційного Суду України, за яким на законодавчому рівні були закріплені функції нормоконтролю. Найбільш жваво, і дотепер, обговорюється питання щодо юридичної природи рішень Конституційного Суду України. Існують різні точки зору стосовно цієї проблеми. Одні вважають, що рішення Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів, постанов Верховної Ради України, указів та розпоряджень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим є складовою частиною чинного законодавства і за юридичною силою мають пріоритет перед законами (тобто в ієрархії нормативно-правових актів займають місце після Конституції України). Інші не визнають нормотворчих повноважень Конституційного Суду України і вважають, що рішення Конституційного Суду України є специфічним судовим прецедентом, який не може мати юридичної сили вищої від законів України, оскільки це не відповідає Конституції України.

Аналізуючи рішення судів, які мають чи можуть мати прецедентний характер, необхідно зазначити, що в Україні існує потреба у судових прецедентах як джерелах права. Неякісна система нормативно-правових

актів (з прогалинами, дублюваннями, колізіями тощо) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана не тільки забезпечити розгляд справ по справедливості, захист інтересів особи, а й створити цілісну, ефективну судову систему та відповідний механізм захисту спричиняють потребу і у створенні судових прецедентів та визнанні нормотворчих функцій Конституційного Суду України та Верховного Суду України.

Поряд з цим, необхідно чітко розмежувати поняття: нормативно-правовий, правотлумачний та правозастосовчий прецедент.

Зазвичай, “прецедент” трактується як те, що сталося в минулому і є прикладом для майбутніх подібних випадків. Та й правовий прецедент (від лат. – *praecedens*) розуміється як той, що передує.

Аналіз судових рішень в Україні дозволяє стверджувати, що прецедентний характер мають не тільки ті рішення, що містять норму права, а й ті, що містять правила – роз'яснення змісту норми права, а також рішення судів чи спеціальні акти судових органів, що містять критерії уподібненого застосування норм права. Проте, лише частину з них можна визнавати джерелами права.

Наприклад, у рішенні від 13 липня 2001 р. №11–рп/2001 (за справою №1–39/2001 про адміністративно-територіальний устрій) Конституційний Суд України констатував: “положення п. 13 частини першої ст. 92 Конституції України, про те, що виключно законами України визначається “територіальний устрій України”, треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема, визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів

щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законами. Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органами місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України). Дане рішення у частині, яка зацитована, без сумніву, має правотлумачний прецедентний характер, так як містить правила-розуміння змісту ст. 92 Конституції України, яке може використовуватися в якості аргументу при здійсненні юридичної кваліфікації фактів за ст. 92 Конституції України. Проте цей правотлумачний прецедент є факультативним щодо джерела права і діє в межах інтерпретованої норми.

Такий правотлумачний прецедент має володіти наступними ознаками:

1) має закріплювати правило-розуміння змісту норми права;

2) це правило об'єктивується в юридичних актах суду (рішеннях, висновках, вироках);

3) має створюватися при розгляді конкретної справи за умови необхідності з'ясування змісту норми;

4) має обов'язковий характер для судів як суб'єктів застосування права;

5) створюється лише спеціально уповноваженими на правотлумачну діяльність судами;

6) створюється лише у межах джерела права, яке тлумачиться;

7) має загальний характер.

Разом з тим, тлумачення часто є передумовою конкретизації або доповнення діючих норм. При здійсненні правотлумачної діяльності виявляється потреба у заповненні прогалини новою додатковою нормою, яка може регулювати суспільні відносини, що раніше не були регламентовані повні-

стю чи частково, або конкретизації діючої норми права частково чи в цілому. В таких випадках створюється правило поведінки, що доповнює або розширює зміст діючої норми права, яке, зазвичай, фіксується в тому ж тексті, що й правило-розуміння змісту цієї норми. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2001 р. № 14-рп/2001 (за справою №1-8/2001 про призначення суддів) конкретизовано п. 1 частини першої ст. 131 Конституції України: “до відання Вищої ради юстиції належить внесення подання про призначення суддів на посади”, таким чином: “Вища рада юстиції вносить подання Президенту України про перше призначення на посаду професійного судді строком на п’ять років”.

Метою даного принципу була часткова конкретизація ст. 131 Конституції України шляхом підвищення її точності та визначеності, а способом його формування було похідне (вторинне) нормотворення. Саме такий різновид нормотворення дозволяє подолати прогалини у системі джерел права України. В подальшому цей припис був розширений і внесений до Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 року в такій редакції “Перше призначення на посаду професійного судді строком на п’ять років здійснюється Президентом України, на підставі рекомендації відповідної кваліфікаційної комісії суддів за поданням Вищої ради юстиції” (ст. 61). До фіксації цієї норми в законі припис, що міститься у рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2001 року, використовувався як засіб регламентації відносин у сфері призначення суддів на посаду. Дане рішення містить додаткову норму права, яка, проте, має тимчасовий характер (діє до

внесення змін у законодавство).

Поряд із правотлумачними, Конституційний Суд України, в ході розгляду справ щодо відповідності Конституції України діючого законодавства, здійснює функції нормоконтролю. Так, рішенням Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001 (у справі № 1-16/2001 – про податки) ст.2 розділу II “Прикінцевих положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 23 березня 1999 р. (№539-ХІУ) визнана такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), і такою, що втрачає чинність, з дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення.

Дане рішення у частині, якою визначається неконституційною стаття закону, що втрачає чинність, має нормативний характер і містить оперативний припис. Такий припис міститься і в нормативно-правових актах. Але він не формується на основі норми права і використовується як засіб правотворчої техніки, який поряд з іншими засобами дозволяє створювати зовнішню форму, необхідну для забезпечення реалізації норм права. Джерельний же характер визначають норми права або ж створювані на їх основі приписи прямого регулювання.

Що ж стосується так званої “судової практики”, то їй необхідно розмежувати на рішення вищих судів, якими долаються прогалини шляхом застосування аналогії закону чи права та актів Верховного Суду чи Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, в яких на підставі аналізу судових рішень створюються критерії уподібненого застосування права, способи подолання прогалин та юридичних колізій, усунення правозастосовчих помилок.

Застосування аналогії може передбачатися у діючому законодавстві. Так, ст. 8 Цивільного кодексу України фіксує правила застосування як аналогії закону, так і аналогії права (межі якої визначають загальні засади цивільного законодавства, встановлені ст. 3 Цивільного кодексу України).

Прикладом застосування аналогії є рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 03.12.2004 р. (у справі за скаргою довіреної особи кандидата на пост Президента України Юшенка В.А. на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії). Відомо, що на час винесення рішення у діючому законодавстві була відсутня норма права, що передбачала б спосіб достовірного встановлення результатів дійсного волевиявлення виборців після повторного голосування. Керуючись принципами верховенства права, здійснення правосуддя та виборчого права, а також відповідними статтями Конвенції 1950 р. та національного законодавства, що передбачають право на ефективний судовий захист, можливість застосування аналогії і порядок оскарження дій чи бездіяльності ЦВК, суд “поновив права суб’єктів виборчого процесу шляхом проведення повторного голосування відповідно до ст. 85 Закону України “Про вибори Президента України”. Дане рішення створене в межах судового розсуду на підставі аналогії права. Так званий “третій тур” голосування допускався відповідно до загальних засад права України шляхом використання наявних у державі правових засобів розв’язання конфлікту. Проте, таке рішення не створює нову норму права і не є обов’язковим для всіх суб’єктів правозастосування (обов’язкове лише для сторін по справі).

В даному випадку прогалина в діючому законодавстві заповнена шляхом конкретизації (розширення змісту) принципів права. Такий припис є правоконкретизуючим, обов'язковим лише для даного випадку та сторін по справі (має казуальний характер), його юридична обов'язковість вичерпується фактом застосування.

Що ж стосується актів Верховного Суду України та постанов Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, то видається, що вони є різновидами як правозастосовчих прецедентів, так і правотлумачних (або змішаних прецедентів).

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 “Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ” містяться правоконкретизуючі положення загального характеру (критерії уподібненого застосування права – п. 2), правила застосування аналогії закону (ст. 125, 126 ЦПК України – п. 5), правила-роз'яснення (ст. 207–209 Земельного кодексу України – п. 13). Такого виду акти можуть містити і доповнюючу, похідну норму, яка створюється з метою заповнення прогалин у законодавстві, але має тимчасовий характер (до внесення в установленому порядку змін до діючого законодавства). Правозастосовчим прецедентам притаманні регулятивні властивості, але відсутній обов'язковий характер джерел права.

Вони, як правило, мають такі ознаки:

1) створюються компетентними правозастосовчими суб'єктами;

2) фіксують розширений зміст принципу або норми права, або їх аналогію;

3) є підставою для розв'язання як конкретної, так і аналогічної справи;

4) мають письмову та юридичну форму виразу (як правило акту, що створює суб'єкт застосування права);

5) є критерієм уподібненого застосування права.

І хоча як правотлумачні та правозастосовчі, так і змішані прецеденти містять приписи, що мають регламентуючі властивості та нормативний характер, проте джерелами права вони не визнаються. Ці види прецедентів відрізняються від нормативно-правових прецедентів, насамперед тим, що створені на підставі диспозитивної, а не імперативної діяльності суддів і не створюють загальнообов'язкове правило поведінки.

Таким чином, розмежування судових прецедентів на нормативно-правові, правозастосовчі та правотлумачні, а також аналіз їх юридичної природи дає підставу для висновку, що вони можуть бути додатковими джерелами права при умові офіційного їх визнання такими. Адекватне розуміння юридичної природи судових рішень, які мають прецедентний характер, забезпечується системою логічних операцій та інших прийомів пізнання. Механізм та технологію здійснення таких операцій з достатньою повнотою розкрито у монографії Шмельової Г.Г. “Конкретизація юридических норм в правовом регулюванні”, Львів, 1988.

Разом з тим, необхідно зазначити, що і потреба у створенні судових прецедентів, які б доповнювали діючі закони, на даний час в Україні існує. Це б дозволило надати гнучкості системі джерел права, престижності закону (за рахунок його стійкості, незмінюваності протягом більш тривалого часу); “розвантажити” суб'єкта законодавства. Нормативно-правовими прецедентами (джерелами права) могли б стати рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду України, які

винесені в результаті розгляду конкретної справи, в ході якої виявлено прогалину в діючому законодавстві і виникла потреба у створенні додаткової або конкретизуючої норми. Така норма має створюватися у межах принципів національного права, бути загальнообов'язковою, безперервно діючою і такою, що доповнює або конкретизує закон і не суперечить діючому законодавству. Джерельного характеру могли б набуті і правотлумачні чи правозастосовчі прецеденти в частині, що містить конкретизуючу чи доповнюючу норму.

Перевагами такого джерела права є його здатність створювати і фіксувати норму права більш оперативно, ніж у ході тривалого правотворчого процесу і можливість доповнити, конкретизувати закон приписом підзаконного характеру (аналогічно до відомчого нормотворення); заповнити, подолати прогалини у системі джерел права; забезпечити таким чином врегулювання більш широкого кола відносин.

У діючому законодавстві України має бути чітко визначене коло суб'єктів, які уповноважені створювати нормативно-правові прецеденти, сфери та межі, в яких вони формуватимуться, юридична сила таких актів, факультативний підзаконний характер та місце у системі джерел права України.

Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні)

Деякі коментарі, що наведені у цій статті, спричинені запропонованими змінами, які вносяться проектом Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій України" (реєстр. № 8272) від 12.10.2005, автори – народні депутати України Онопенко В.В. та Мусіяка В.Л.

Проектом передбачається доповнити Закон України "Про судоустрій України" новою статтею 11–1, положення якої встановлюють обов'язок Верховного Суду України забезпечити однакове застосування законів

шляхом прийняття рішень щодо єдиного порядку здійснення судочинства і застосування законодавства. Цією статтею запроваджується процедура цього порядку, яка обов'язково застосовуватиметься у випадках, коли суд або суддя має намір при

розгляді справи відступити від існуючої судової практики, рішень Верховного чи Вищого спеціалізованого Суду, а також у випадках, коли відповідне правове питання, яке має принципове чи загальне значення для судової

практики ще не вирішувалося у процедурі єдиного порядку, рівно і у випадках принципової складності застосування нового закону. Рішення щодо єдиного порядку здійснення судочинства і застосування законодавства приймаються у формі Загальнообов'язкових постанов, які підлягають застосуванню всіма судами загальної юрисдикції.

Крім того, згідно з положеннями цієї статті, Судові палати та Пленум Верховного Суду України можуть надати значення попереднього рішення про право і будь-якому своєму рішенню у справі в частині застосування законодавства.

Якщо запропоновані нововведення у вигляді Загальнообов'язкових постанов нагадують Постанови Пленуму Верховного Суду, але вже з закріпленням на законодавчому рівні їх загальнообов'язкового характеру, то "прив'язка" до обов'язковості певного "рішення у справі" є незвичною для нашої правової системи та становить величезний інтерес й порушує питання про дію прецедентного права в Україні. Необхідність обговорення цього питання спричиняє також набуття чинності Законом України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з

прав людини" від 23 лютого 2006 року. Стаття 17 цього Закону передбачає, що "суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права".

Коли йдеться про практику суду як джерело права, то, виходячи з досвіду країн західної демократії, слід зазначити, що будь-яке рішення суду не може мати прецедентний характер, а тому й слугувати джерелом права. Особливо це стосується такого феномену, як Постанови Пленуму Верховного Суду, оскільки вони мають загальний характер й нагадують акти правотворчості. Такі акти слід називати актами "квазіпрецедентного права".

"Класичного" прецедентного значення набувають рішення суду по конкретній справі або ухвала про прийнятність (відмову) позову до розгляду. У будь-якому випадку прецедентне право формується у результаті розгляду судом вищої юрисдикції конкретної справи, а не встановлюється як результат абстрактних узагальнень судової практики щодо певної категорії справ. Ця специфіка "від конкретного до загального" пов'язана з професійним обов'язком судів здійснювати правосуддя, що передбачає також обов'язкову вмотивованість та обґрунтованість судових рішень.

Шевчук С.В.,
кандидат юридичних наук, професор
Міжнародного
Соломонового
Університету

Власне основу прецедентного права становить мотивувальна частина рішення (ratio decidendi) по конкретній справі, де пояснюється, чому саме так, а не інакше ця справа вирішена. Принцип, що закладається в основу мотивації, повинен отримати повторне застосування судом при вирішенні аналогічної справи.

Власне саме з цих позицій не можна, на мій погляд, вважати запропоновані цим законопроектом Загальнообов'язкові постанови джерелом права, тобто надавати їм обов'язковий характер. Теж саме стосується й юридичної сили існуючої практики прийняття Постанов Пленуму Верховного Суду України. З цього приводу слід звернути увагу на висновок CDL (2001) 46, наданий Венеціанською Комісією щодо одного з проектів Закону України "Про судоустрій України", у якому Комісія спеціально торкнулась питання природи рішень Пленуму Верховного Суду України щодо порядку застосування законодавства України.

Зокрема, вона зазначила, що Пленум, для того аби забезпечити однаковість судової практики, дає судам рекомендації та роз'яснення щодо застосування законодавства, яке регулює правочинності в межах їх юрисдикції. Формулювання цього положення вказує на те, що [ця процедура] являє собою позасудовий захід, який виходить за межі звичайного судового провадження та має характер адміністративної постанови щодо рішень,

які прийматимуться судами. Це враження породжує ряд сумнівів, і такий захід не повинен використовуватись демократичною державою, в якій діє принцип верховенства права.

Крім того, у Комісії виникає обґрунтований сумнів щодо права Міністра юстиції та Генерального прокурора приймати участь у роботі Пленуму (цей підхід поширюється й на інших керівників вищих органів державної влади – не суддів – С.Ш.). Ця стаття не передбачає жодних виключень чи застережень. Це означає, наприклад, що Міністр юстиції, як посадова особа виконавчої гілки влади, приймає участь в обговореннях, які проводяться Пленумом та може приймати участь в формулюванні згаданих вище рекомендацій та роз'яснень. Відповідність цих положень конституційним принципам поділу влади та незалежності судової гілки влади викликають у Комісії серйозні сумніви.

Слід також нагадати рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Sovtransauto Holding v. Ukraine*, де було зазначено, що "...судова система, яка характеризується існуванням процедури протесту, та, таким чином, ризиком постійного скасування остаточного рішення суду [...], як така, є несумісною з принципом правової визначеності, який є одним з фундаментальних аспектів [принципу] верховенства права в розумінні параграфу 1 Статті 6 Конвенції, що тлумачиться у світлі рішення у справі *Brumărescu...*". Такі По-

станови Пленуму несуть завжди у собі величезний ризик як підстава скасування вже прийнятих судових рішень, що нагадує процедуру перегляду судових рішень у порядку нагляду, що існувала довгий час в Україні, та грубо порушує принцип верховенства права та "res judicata".

Разом з цим, цілком зрозумілі причини, що лежать в основі необхідності прийняття змін до закону про судоустрій, що пропонуються. В основі цих змін – надання обов'язковості рішенням Верховного Суду України не тільки для сторін у справі. Якщо провести необхідні узагальнення теорії і практики судочинства ХХ століття, то можна назвати наступні причини:

1. Зміцнення незалежності судової влади *vis-a-vis* законодавчої та виконавчої, розуміння того, що суддя не є простим, механічним виконавцем волі "політичних гілок влади".

2. Надання конституційним нормам, зокрема конституційним нормам-принципам (наприклад, принцип рівності або верховенства права) та нормам про права людини та основні свободи, прямої дії, їх безпосереднє застосування у судах незалежно від наявності або відсутності відповідного "конкретизуючого" законодавства, що потребує нової, творчої ролі суддів.

3. Подолання у ході здійснення судочинства проблем, що пов'язані з колізійністю та суперечливістю законодавства, наявності у ньому прогалин та нечітких положень тощо. Постійне звернення з цього приводу

для вирішення цих проблем до законодавця є неефективним та затягує судовий процес. Крім того, суд не може відмовляти у здійсненні судочинства з посиланням на наявність згаданих проблем.

4. Подальша європейська інтеграція України, що передбачає сприйняття та застосування на рівні судової влади практики Європейського Суду з прав людини, практики Європейського суду справедливості (Суду ЄС), інших джерел європейського права, а також відповідної доктрини та якісно іншого розуміння права, ніж воно склалось історично в Україні за радянських часів.

5. Перевантаженість української правової системи, зокрема кардинальним зростанням кількості касаційних справ, що потребують розгляду, суперечливою практикою застосування законодавства судами України (наприклад, коли один апеляційний суд за аналогічних фактичних обставин приймає протилежне рішення, ніж інший апеляційний суд).

З перевантаженістю Верховного Суду України розглядом касаційних справ пов'язана також інша проблема, а саме, порушення національними судами права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку, що гарантується статтею 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Як зазначив з цього приводу Європейський Суд у рішенні по справі *Павлюлінець проти України* (2005):

50... Суд відмічає, що Конвенція покладає на Договірні

держави обов'язок організувати свою правову систему у спосіб, який би дозволив судам дотримуватись вимог частини 1 статті 6, включаючи вимогу вирішення справ протягом «розумного строку» (див. серед іншого *Delic v. Croatia*, no. 48771/99, § 106, 27 червня 2002). Більше того Суд зазначає, що Уряд не зміг надати будь-який приклад заходу чи-то методологічного, чи-то структурного характеру, який би відбивав бажання держави вирішити цю проблему (див. *Zimmermann and Steiner v. Switzerland*, рішення від 13 липня 1983, Series A no. 66, стор. 12, § 31).

51. Суд далі зазначає, що тривалий строк провадження також значною мірою був спричинений переглядом справи. Він зазначає, що хоча щодо справи не можна сказати, що вона стосувалася особливо складних питань, вона розглядалася судами чотири рази. Хоча Суд не може аналізувати якість судової практики національних судів, він вважає, що оскільки повернення справ на повторний розгляд зазвичай призначається в результаті помилок, вчинених нижчими судами, повторення таких ухвал в рамках одного провадження вказує на серйозний недолік в судовій системі (див. *Wierciszewska v. Poland*, no. 41431/98, § 46, 25 листопада 2003).

У цій справі Суд визнав порушення з боку України положення частини 1 статті 6 Конвенції. Суд, як слідує з наведеного уривку, натякнув на системні проблеми з забезпеченням права на справедливий судовий розгляд

протягом розумного строку в Україні. Це не тільки проблема української правової системи. Суд був змушений звернути увагу на «важливу небезпеку» верховенству права, коли в рамках національних правових систем трапляються «надмірні затримки у здійсненні правосуддя» щодо яких сторони у провадженні не мають ніяких національних засобів захисту порушеного права¹.

Крім того, пункт 2 частини другої статті 47, а також пункти 1 частини першої та пункт 5 частини третьої статті 53 запропонованого проекту Закону визнають за Верховним Судом України (на рівні Пленуму та Палат) право вирішувати, серед іншого, «питання верховенства права». При цьому, положення Проекту не містять визначення того, що саме слід розуміти під процедурою «вирішення питань верховенства права» або що в даному випадку слід розуміти під «питаннями верховенства права», які вимагають застосування такого роду процедури.

Якщо ці положення будуть розумітися так, що тільки Верховний Суд буде вирішувати «питання верховенства права», то це буде порушенням самого принципу верховенства права та статті 8 Конституції України. У цьому аспекті слід зазначити, що верховенство права є загальним принципом, який підпорядковує собі цілу низку загальноправових фундаментальних принципів правової системи (пропорційності, рівності, правової визначеності, цілеспрямованості то-

що), походить з природного права, слугує засобом унеможливлення державного свавілля, та є, по суті, критерієм відмінності права від закону²:

... він не обмежується формальними приписами законодавства та оперує ними лише тією мірою, якою такі формальні приписи дають можливість досягти певних засадних цілей правової системи. На відміну від формального підходу, який уникає надання ціннісної кваліфікації [певному явищу], [принцип верховенства права] ґрунтується на моральному баченні належної правової системи та оцінює правові норми з точки зору того, наскільки вони дозволяють досягти поставлених перед системою цілей...

Тому кожен суддя у процесі здійснення судочинства повинен застосовувати принцип верховенства права. Інша справа, що тільки Верховний Суд та Конституційний Суд України можуть визначити його остаточний зміст, та ці рішення будуть обов'язковими для суддівського корпусу України.

Отже, слід зробити наступні висновки стосовно запропонованих законодавчих змін:

1. *Необхідно привітати початок серйозної дискусії про обов'язковість рішень Верховного Суду у конкретній справі для всіх суб'єктів права, а не тільки для сторін у цій справі.* Це стосується тієї мотиваційної частини рі-

шення, де дається тлумачення законодавства, розкривається зміст правових норм та принципів, усуваються прогалини та неузгодженості тощо. *Це дозволить розвантажити судову систему України, зробити її ефективною та універсализувати практику застосування українського законодавства, прискорити розгляд справ.*

Причому слід сприйняти в Україні основні характеристики, юридичну природу та порядок дії прецедентного права, як це склалось історично у країнах англосаксонської правової системи та зараз закладається у основу діяльності вищих судів країн Європи. За методологічну основу тут можна взяти діяльність Європейського Суду з прав людини стосовно дотримання своїх попередніх рішень. Як зазначив цей Суд: "Суд формально не зобов'язаний додержуватись свого попереднього рішення, однак в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед правом не відступати, без відповідних причин, від прецедентів, визначених у попередніх рішеннях"³.

2. Законодавче закріплення "загальнообов'язкових постанов" є неприпустимим, оскільки являє собою класичний приклад підміни законодавця, порушує принцип поділу влади та верховенства права. *Звичайно, що узагальнення практики є важливою та необхідною діяльністю,*

що може також здійснюватися й Верховним Судом України, але результат такої діяльності не може бути загальнообов'язковим, оскільки таке узагальнення формулюється в абстрактний спосіб та "відірвано" від рішення у конкретній справі.

¹ Див. напр. Bottazzi v. Italy (1999); Di Mauro v. Italy (1999); A.P. v. Italy (1999), Ferrari v. Italy (1999).

² Див. Ronald Dworkin, A Matter of Principle (1985), p. 45.

³ I. v. United Kingdom (2002), para. 54, Chapman v. United Kingdom (2001), para. 70.

Заходи Центру суддівських студій

■ 22 грудня 2005 року відбувся науково-практичний семінар на тему: **“Проблеми розвитку судової практики та перспективи становлення судового прецеденту в Україні”**, організований Верховним Судом України та Центром суддівських студій за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації та Міжнародного фонду “Відродження”.

В семінарі брали участь *Шицький Іван Богданович*, голова палати у господарських справах Верховного Суду України; *Онищук Микола Васильович*, народний депутат України; *Козюбра Микола Іванович*, доктор юридичних наук, професор; *Луць Людмила Андріївна*, доктор юридичних наук, професор; *Сірий Микола Іванович*, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені Корещького НАН України; *Шевчук*

Станіслав Володимирович, кандидат юридичних наук; *Григор'єва Лілія Іванівна*, суддя Верховного Суду України;

Докладніше про семінар читайте у цьому випуску.

■ 13 лютого 2006 року в Академії правових наук України відбувся семінар на тему: **“Конституційні засоби судового захисту прав виборців. Практика застосування в судах законодавства по виборчому процесу”**.

Семінар був організований Апеляційним судом м. Києва та Асоціацією суддів м. Києва за підтримки Центру суддівських студій та Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

В семінарі брали участь *Селіванов Анатолій Олександрович*, постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України; *Ключковський Юрій Богданович*, народний депутат України, представник Президента України у Верховній Раді України; *Чернушенко Антон Васильович*, голова Апеля-

ційного суду м. Києва; *Самсін Ігор Леонович*, суддя Верховного Суду України; *Мельник Микола Іванович*, заступник голови Центральної виборчої комісії.

Метою семінару було обговорення питань судового захисту прав виборців напередодні виборчої кампанії, обмін думками й досвідом щодо застосування законодавства по виборчому процесу під час минулих виборчих кампаній задля об'єктивного та безстороннього розгляду скарг і заяв, пов'язаних з виборами народних депутатів.

Під час семінару були розглянуті наступні питання:

- конституційні засоби захисту прав виборців;
- суб'єкти виборчого процесу у розгляді судових справ;
- питання застосування виборчого законодавства України;
- помилки, які допускаються суддями при розгляді справ по виборчому процесу;
- судовий розгляд справ адміністративного судочинства по виборчому процесу;
- особливості розгляду справ по виборам міського голови;
- організація прийому громадян та осіб, які оскаржують акти та дії виборчих комісій;
- розгляд районними судами справ по виборчому процесу;
- особливості розгляду апеляційним судом справ по виборчому процесу.

Гуманізація кримінального судочинства

■ 22 березня 2006 року в м. Києві в Академії суддів України відбувся семінар на тему: **“Питання застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту”**.

В семінарі брали участь *Мищенко Станіслав Миколайович*, суддя Верховного Суду України; *Зубар Валентин Васильович*, заступник голови апеляційного суду Київської області, голова судової палати у кримінальних справах; *Слинько Сергій Станіславович*, суддя апеляційного суду м. Києва; *Беца Олександр Васильович*, кандидат юридичних наук, заступник директора Міжнародного фонду “Відродження”; *Сірий Микола Іванович*, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. Корецького.

Під час семінару були розглянуті наступні питання:

- проблеми розвитку законодавства України з питань застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;

- аналіз практики та проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;

- зарубіжний досвід застосування альтернативних запобіжних заходів та можливості їх впровадження в кримінальному судочинстві України;

- практика розгляду судами м. Києва подань органів досудового слідства про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;

- практика розгляду судами Київської області подань органів досудового слідства про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

■ 23 березня 2006 року в м. Донецьку відбувся семінар на тему: **“Практика призначення та виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі”**.

В семінарі приймали участь *Мищенко Станіслав Миколайович*, суддя Верховного Суду України; *Мороз Микола Андрійович*, суддя Верховного Суду України; *Санін Володимир Миколайович*, голова Білоцерківського міськрайонного суду; *Шкадюк Віктор Дмитрович*, в.о. начальника управління кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту

України з питань виконання покарань.

Під час семінару були розглянуті наступні питання:

- шляхи гуманізації судової практики;
- арешт і обмеження волі як альтернатива призначення покарання у вигляді позбавлення волі;

- громадські роботи, як один з основних видів покарань, альтернативних позбавленню волі;

- досудова підготовка матеріалів щодо соціального дослідження особи підозрюваного, обвинуваченого;

- порядок та умови виконання альтернативних покарань відповідно до вимог Кримінально-виконавчого кодексу України;

- практика виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

На завершення семінару відбувся круглий стіл: **“Взаємодія суду та кримінально виконавчої інспекції по гуманізації практики призначення та виконання кримінальних покарань”** за участю суддів апеляційного та місцевих судів Донецької області, працівників кримінально-виконавчої інспекції.

Семінари були організовані спільно з Академією суддів України за підтримки Міжнародного фонду “Відродження”.

Мищенко Станіслав Миколайович, суддя Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України

Українсько-нідерландський проект “Впровадження нового Цивільного кодексу України”

10–12 квітня 2006 року в приміщенні Київського регіонального центру Академії правових наук України був проведений семінар-тренінг для суддів апеляційних судів.

Метою проведення цього заходу було надати суддям належне розуміння основних положень нового Цивільного кодексу, виробити нові підходи до його застосування, а також підготувати суддів-викладачів для проведення семінарів на регіональному рівні.

Під час семінару були розглянуті наступні питання:

- система цивільного права; трактування конституційного принципу верховенства права;

- досвід впровадження нового Цивільного кодексу в Нідерландах: нові випробування для суддів;

- особисті немайнові права;

- право власності та інші речові права;

- строки давності;

- моральна шкода, її визначення та відшкодування;

- правочини; недійсність правочинів.

Учасники тренінгу також обговорювали проблемні питання стосовно:

- посвідчення правочинів;

пан Ганс Вестенберг, суддя (Нідерланди)

- особливостей прийняття та оформлення спадщини;

- положення законодавства про право інтелектуальної власності.

Під час семінару були презентовані методичні матеріали та учбові справи, підготовлені суддями Верховного Суду України, які після доопрацювання ввійдуть в основу майбутнього практичного посібника.

Семінар був організований спільно з Верховним Судом України.

В семінарі взяли участь *Довгерт Анатолій Степанович*, доктор юридичних наук, професор; *Ромовська Зорислава Василівна*, доктор юридичних наук, професор; судді Верховного Суду України *Гуменюк Василь Іванович*, *Маринченко Віктор Лаврентійович*, *Григор'єва Лілія Іванівна*, *Домбровський Іван Петрович*; іноземні експерти: пан *Ганс Вестенберг*, суддя; пан *Ван дер Бургт*, пан *Ерік Вінкен*, керівник проекту (Нідерланди).

До бібліотечки судді

Укладачі:

Ю. Зайцев, О. Павліченко

До збірника рішень Європейського суду з прав людини вміщено переклади українською мовою справ, які свідчать про широкий спектр проблемних питань, що перебувають на розгляді в Суді.

До книжки III увійшли переклади актуальних справ, що пов'язані з тлумаченням статті 3, статті 5, статті 6 (зокрема, п. 1 цієї статті), статті 11, статті 3 Першого Протоколу.

Шевчук С.

Робота присвячена питанням судового захисту прав людини та основних свобод. У книзі послідовно викладаються теоретичні підходи щодо регіональної або універсальної концепції сприйняття фундаментальних прав та свобод, основна характеристика західної концепції прав людини, ролі прецедентного права у процесі наближення України до європейських правових стандартів у сфері захисту прав людини і основних свобод, впливу західної правової традиції на цей процес.

Особливе місце у цій праці посідає аналіз чинного прецедентного права Європейського суду з прав людини щодо захисту матеріальних норм Конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також відповідного прецедентного права судів інших юрисдикцій.

Книга має науково-практичне значення і може використовуватись як для викладання навчальних курсів з порівняльного конституційного права, прав людини та європейського права з прав людини, так і слугувати посібником для суддів, адвокатів, державних службовців, а також для осіб, котрі бажають звернутися до Європейського суду з прав людини.

Укладачі:

Ю. Зайцев, О. Павліченко

До збірника рішень Європейського суду з прав людини вміщено переклади українською мовою основних рішень, які запропоновані до розгляду українським прокурором під час проведення практичних занять із застосування норм Європейської конвенції з прав людини.

До книжки IV увійшли переклади справ, що значною мірою пов'язані з тлумаченням статті 5 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканність.

За редакцією **О.П. Корнієнко.**

Видання висвітлює проблемні питання захисту прав затриманих осіб та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, що торкаються застосування положень статті 5 Європейської конвенції з прав людини, крізь призму досвіду і наукового бачення адвокатів, науковців, суддів у контексті як українського, так і зарубіжного законодавства і судової практики.

Збірка буде цікавою суддям, адвокатам, працівникам правоохоронних органів, усім, хто цікавиться правовим захистом.

Центр Суддівських студій

Адреса:

01030, Україна,
м. Київ, вул. М. Коцюбинського, 12

тел./факс: +(380 44)234 35 86
тел.: +(380 44)235 67 77

www.judges.org.ua
judges@i.com.ua

Centre for Judicial Studies

Address:

01030, Ukraine, Kyiv
vul. M. Kotsyubyns'kogo, 12

tel./fax: +(380 44)234 35 86
tel.: +(380 44)235 67 77

www.judges.org.ua
judges@i.com.ua

*Всі матеріали,
викладені в цьому бюлетені
належать виключно авторам.*

*Редакція не несе відповідальності
за зміст публікацій.*

Розповсюджується безкоштовно.

Topic:

Aspects of Judicial Practice Development

Research Papers

I.B. Shytskiy. Some Facets of the
Judicial Reform

M.I. Kozyubra. Law, Justice and
Politics

M.I. Siriy. Ensuring the Uniformity
of Judicial Practice As a Crucial
Direction in the Development of
Ukraine's Legal System

L.A. Luts. Prospects of Judicial
Precedents as a Source of Law in
Ukraine

S.V. Shevchuk. Rulings of the
Supreme Court of Ukraine as a
Source of Law (some aspects of
the use of case law in Ukraine)

CJS News and Events

A Judge's Bookshelf: New Publications